e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

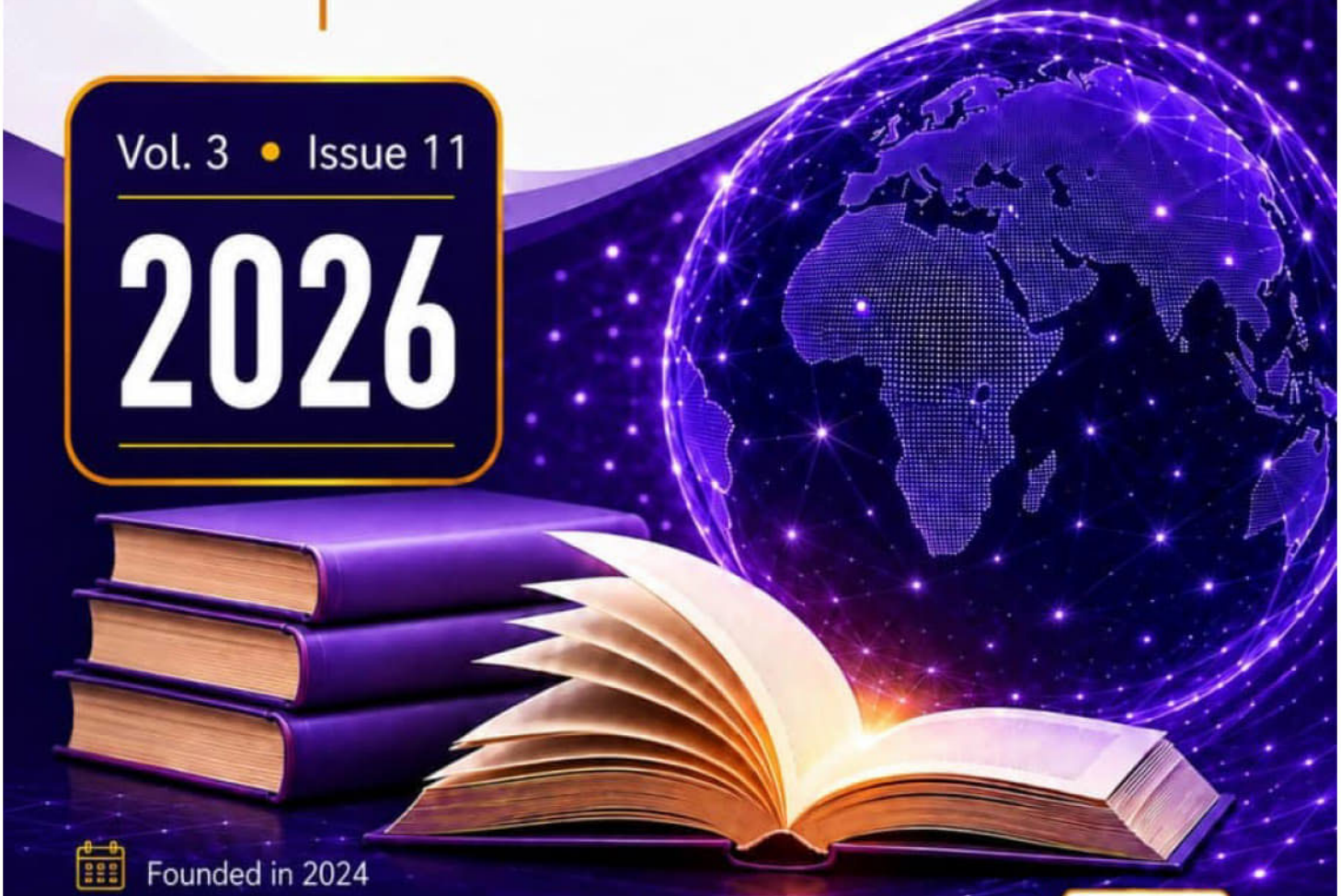

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/5xnfxh34

IJTIMOIY INSTITUTLARNING SHAXS VA JAMIYAT HAYOTIDAGI O‘RNI: SOTSIOLOGIK YONDASHUV

Eshmatova Sevdo Abdurashitovna
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti, mustaqil izlanuvchi.
e-mail: sevdoabdurashitovna@mail.ru **ORCID**: https://orcid.org/0009-0005-5945-6576

Annotatsiya.
Maqolada ijtimoiy institutlarning jamiyat taraqqiyoti va shaxsning ijtimoiy hayotga qo‘shilishidagi ahamiyati sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Oila, ta’lim, davlat, iqtisodiyot, din va ommaviy axborot vositalarining asosiy funksiyalari, o‘zaro ta’siri hamda globallashuv va raqamlashtirish sharoitida yuz berayotgan o‘zgarishlari yoritiladi.
Kalit so‘zlar: ijtimoiy institut, sotsiologik tahlil, shaxs, jamiyat, oila, ta’lim, ijtimoiylashuv, ijtimoiy nazorat.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ В ЖИЗНИ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Эшматова Севдо Абдурашитовна
Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, самостоятельный соискатель.

Аннотация.
В статье с социологической точки зрения анализируется значение социальных институтов в развитии общества и интеграции личности в социальную жизнь. Рассматриваются основные функции и взаимодействие семьи, образования, государства, экономики, религии и средств массовой информации, а также изменения, происходящие в их деятельности в условиях глобализации и цифровизации.
Ключевые слова: социальный институт, социологический анализ, личность, общество, семья, образование, социализация, социальный контроль.

THE ROLE OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE LIFE OF INDIVIDUALS AND SOCIETY: A SOCIOLOGICAL APPROACH

Eshmatova Sevdo Abdurashitovna
National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Independent Researcher.

Abstract.
This article analyzes the significance of social institutions in societal development and the integration of individuals into social life from a sociological perspective. It examines the main functions and interactions of the family, education, the state, the economy, religion, and mass media, as well as the transformations occurring within these institutions in the context of globalization and digitalization.
Keywords: social institution, sociological analysis, individual, society, family, education, socialization, social control.

Kirish. Jamiyatning yaxlit tizim sifatida shakllanishi va izchil rivojlanishi unda mavjud bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarning qay darajada tartibga solinganiga bevosita bog‘liq. Insonning jamiyatdagi o‘rni faqat uning individual xususiyatlari bilan belgilanmaydi. Shaxsning dunyoqarashi, xulq-atvori, ijtimoiy mas’uliyati va hayotiy faoliyati turli ijtimoiy muhitlar hamda tarixan shakllangan munosabatlar tizimi ta’sirida tarkib topadi. Shu ma’noda, jamiyatni tashkil etuvchi ijtimoiy institutlar shaxs va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi aloqalarni ta’minlaydigan muhim mexanizmlar hisoblanadi.

Sotsiologik adabiyotlarda ijtimoiy institutlar jamiyatning muayyan ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan, umumiy qoidalar, ijtimoiy maqomlar, rollar va qadriyatlar asosida shakllangan nisbatan barqaror munosabatlar tizimi sifatida talqin qilinadi [15, 40–41-b.]. Ushbu tizimlar ijtimoiy hayotning turli yo‘nalishlarini muvofiqlashtirish bilan birga, jamiyat a’zolarining o‘zaro munosabatlarini tartibga solish vazifasini ham bajaradi.

Oila, ta’lim, davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, din, huquq va ommaviy axborot vositalari jamiyatning muhim institutlari sirasiga kiradi. Ularning har biri ma’lum ijtimoiy ehtiyoj bilan bog‘liq bo‘lib, jamiyatning barqaror faoliyat yuritishiga o‘ziga xos hissa qo‘shadi. Masalan, oila avlodlar davomiyligi va dastlabki tarbiyani ta’minlasa, ta’lim instituti bilimlarni uzatish hamda yoshlarni ijtimoiy va kasbiy faoliyatga tayyorlash bilan shug‘ullanadi.

Ijtimoiy institutlarni tahlil qilishda ularni alohida muassasalar bilan tenglashtirmaslik lozim. Chunki institut tushunchasi muayyan tashkilot doirasidan kengroq mazmunga ega. Jumladan, ta’lim instituti maktablar yoki oliy ta’lim tashkilotlarining yig‘indisigina emas, balki bilimlarni o‘zlashtirish, pedagogik munosabatlarni tashkil etish, kasbiy tayyorgarlik va ijtimoiy tajribani uzatish bilan bog‘liq barcha me’yor hamda munosabatlarni qamrab oladi. Xuddi

ISSN 3060-5059 (Online)

shuningdek, oila instituti nikoh, qarindoshlik, ota-onalik, farzand tarbiyasi va oila a'zolarining o'zaro javobgarligi kabi munosabatlar majmuasini ifodalaydi [15, 40–41-b.].

Ijtimoiy institutlarning mavjudligi jamiyatda muayyan tartib va kutilmalarning shakllanishiga imkon beradi. Ular orqali shaxsning turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday harakat qilishi, qaysi xulq-atvor shakllari ma'qullanishi yoki qabul qilinmasligi belgilanadi. Bunday tartibga solish jarayoni ijtimoiy nazoratning shakllanishi uchun ham asos bo'lib xizmat qiladi [15, 40–41-b.].

Shu bilan birga, institutlarni faqat cheklovchi mexanizm sifatida baholash to'g'ri emas. Ular shaxsning imkoniyatlarini kengaytirish, yangi ijtimoiy maqomlarni egallash va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratadi. Masalan, oliy ta'lim muassasasi talabadan akademik tartib-qoidalarga rioya qilishni talab etadi, ayni paytda unga bilim olish, kasbiy salohiyatini rivojlantirish va kelgusida mehnat faoliyatiga kirishish imkonini beradi.

Mazkur masalalarning nazariy va amaliy ahamiyatidan kelib chiqib, ushbu maqolada ijtimoiy institutlarning shaxs va jamiyat hayotidagi funksional vazifalarini aniqlash, ularning o'zaro munosabatlarini tahlil qilish hamda zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlar sharoitidagi xususiyatlarini ochib berish maqsad qilib olindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo'lib, ijtimoiy institutlarning mazmuni va jamiyatdagi vazifalarini o'rganishda bir nechta ilmiy yondashuvlarga tayanildi.

Birinchidan, tizimli yondashuv asosida ijtimoiy institutlar jamiyatning yaxlit tuzilmasini tashkil etuvchi o'zaro bog'langan elementlar sifatida ko'rib chiqildi. Bu yondashuv oila, ta'lim, iqtisodiyot, davlat va boshqa institutlarning bir-biriga ko'rsatadigan ta'sirini tushuntirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil usuli orqali ijtimoiy institutlarning vazifalari va o'ziga xos jihatlari o'zaro taqqoslandi. Bunda funksional hamda konflikt nazariyalarining asosiy qoidalaridan foydalanildi.

Uchinchidan, ilmiy adabiyotlarni nazariy o'rganish va umumlashtirish metodlari yordamida ijtimoiy institutlarning shakllanishi, rivojlanishi, barqarorligi va transformatsiyasiga doir ilmiy qarashlar tahlil qilindi.

Tadqiqotning tahliliy doirasiga oila, ta'lim, davlat, iqtisodiyot, din va ommaviy axborot vositalari kiritildi. Ularning jamiyat hayotidagi o'rni ijtimoiylashuv, tartibga solish, nazorat, integratsiya va madaniy tajribani uzatish mezonlari asosida yoritildi.

Izoh: Maqola matnini tahrirlash va jurnal talablariga muvofiq tarkibiy jihatdan qayta tashkil etishda sun'iy intellekt vositasidan foydalanildi. Ilmiy mazmun, manbalar va yakuniy matn uchun muallif javobgar.

MUHOKAMA

Ijtimoiy institutlarning funksiyalarini alohida tahlil qilish ularning o'ziga xos vazifalarini aniqlashga yordam beradi. Biroq jamiyatdagi real jarayonlarni to'liq anglash uchun institutlarning o'zaro ta'sirini ham hisobga olish zarur. Chunki ularning faoliyati bir-birini to'ldiruvchi va ayrim holatlarda o'zaro ta'sirlashuvchi munosabatlar asosida kechadi.

Masalan, oilada yaratilgan ijtimoiy va iqtisodiy sharoit bolaning ta'lim olish imkoniyatlariga ta'sir qilishi mumkin. Ta'lim jarayonida olingan bilim va malakalar esa uning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga zamin yaratadi. Kasbiy faoliyat natijasida shakllangan iqtisodiy mavqe, o'z navbatida, shaxsning oilaviy va ijtimoiy imkoniyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonlar ijtimoiy institutlar o'rtasidagi uzluksiz aloqadorlikni ifodalaydi.

Ijtimoiy institutlarning jamiyatdagi funksiyalarini quyidagi asosiy yo'nalishlarda umumlashtirish mumkin:

Birinchidan, ijtimoiylashuv funksiyasi. Institutlar shaxsning jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor me'yorlari, qadriyatlar va ijtimoiy rollarni o'zlashtirishiga sharoit yaratadi.

Ikkinchidan, tartibga solish funksiyasi. Ijtimoiy munosabatlar umumiy qoidalar va me'yorlar asosida tashkil etiladi. Bu esa insonlar o'rtasidagi munosabatlarda muayyan tartibning shakllanishiga yordam beradi.

Uchinchidan, ijtimoiy nazorat funksiyasi. Jamiyat tomonidan qabul qilingan qoidalarga rioya qilinishi rasmiy va norasmiy nazorat mexanizmlari orqali ta'minlanadi.

To'rtinchidan, integratsiya funksiyasi. Umumiy qadriyatlar, manfaatlar va maqsadlar asosida jamiyat a'zolari o'rtasida birdamlik hamda hamkorlik munosabatlari shakllanadi.

Beshinchidan, madaniy davomiylik funksiyasi. Til, urf-odatlar, an'analar, bilim va axloqiy qadriyatlar ijtimoiy institutlar vositasida avloddan avlodga yetkaziladi.

Oltinchidan, ijtimoiy maqom va rollarni shakllantirish funksiyasi. Insonning jamiyatdagi mavqei, bajaradigan vazifalari va ijtimoiy mas'uliyati turli institutlar doirasidagi munosabatlar orqali shakllanadi.

Mazkur funksiyalarni tushuntirishda sotsiologiyaning funksional yondashuvi muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, har bir institut jamiyatning muayyan ehtiyojini qondirish orqali ijtimoiy tizimning barqarorligiga hissa qo'shadi. Masalan, oila avlodlar davomiyligini va tarbiyani, ta'lim bilimlarni uzatishni, iqtisodiyot moddiy ehtiyojlarni qondirishni, davlat esa boshqaruv va huquqiy tartibni ta'minlashni o'z zimmasiga oladi [15, 41-b.].

Boshqa tomondan, konflikt yondashuvi ijtimoiy institutlarning hokimiyat, resurslar taqsimoti va ijtimoiy tengsizlik bilan bog'liq jihatlarini o'rganadi. Ushbu nuqtayi nazardan, institutlar jamiyatdagi barcha guruhlar uchun bir xil imkoniyat yaratmasligi mumkin. Ayrim ijtimoiy qatlamlarning iqtisodiy va madaniy resurslarga ega bo'lish darajasi ularning institutlar faoliyatidan foydalanish imkoniyatlariga ta'sir ko'rsatadi [15, 41-b.].

Ta'lim tizimi bunga misol bo'la oladi. Bir tomondan, ta'lim insonning bilim va malakasini rivojlantirib, ijtimoiy mavqeyini o'zgartirish imkoniyatini yaratadi. Ikkinchi tomondan, oilalarning iqtisodiy holati, yashash muhiti va mavjud ta'lim resurslaridagi farqlar o'quv natijalariga ta'sir qilishi mumkin. Demak, ta'lim institutini faqat bilim beruvchi mexanizm sifatida emas, balki ijtimoiy imkoniyatlar va tenglik masalalari bilan bog'liq tizim sifatida ham o'rganish lozim [15, 41-b.].

- Oila instituti — Muruvvat uyida yashovchilarning oila va qarindoshlari bilan aloqalari, bayram kunlari uylariga

ISSN 3060-5059 (Online)

borishi.

- Mehnat instituti — tikuvchilik, rassomchilik, bedana boqish, qulupnay yetishtirish kabi mashg‘ulotlarning ijtimoiy integratsiyadagi ahamiyati.
- Ta’lim va reabilitatsiya — mustaqil hayot ko‘nikmalarini shakllantirish.
- Davlat va ijtimoiy himoya — rezidentlarning huquqlari va ijtimoiy xizmatlardan foydalanishi.
- Mahalla va jamoatchilik — muassasadan tashqaridagi ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish.

Madad uylari faoliyatida ijtimoiy integratsiya mexanizmlari

Madad uylari Muruvvat uylarining yangicha, nodavlat notijorat tashkiloti (NNT) shaklidagi faoliyat modeli sifatida ijtimoiy integratsiya jarayonlarini o‘rganishda alohida ahamiyatga ega. Ushbu modelda asosiy e’tibor faqat bemorlarni parvarishlashga emas, balki ularning mehnat ko‘nikmalarini shakllantirish, ijtimoiy faolligini oshirish, mustaqil hayotga tayyorlash va jamiyat bilan munosabatlarini rivojlantirishga qaratiladi.

Madad uylarida tashkil etiladigan tikuvchilik, rassomchilik, chorvachilik, bedana boqish, qulupnay yetishtirish kabi faoliyat turlari rezidentlarning amaliy mehnat ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Bunday mashg‘ulotlar insonning o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi, mehnat natijasini his qilishi, jamoada ishlashni o‘rganishi va o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashiga yordam beradi.

Mazkur faoliyatning muhim jihati shundaki, rezident faqat ijtimoiy yordam oluvchi shaxs maqomi bilan cheklanib qolmay, balki muassasa hayotida faol ishtirok etuvchi, muayyan vazifalarni bajaruvchi va jamoaviy faoliyatga hissa qo‘shuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtayi nazardan, Madad uylari faoliyatini ijtimoiy integratsiyaning uchta asosiy yo‘nalishi — mehnat orqali integratsiya, ijtimoiy munosabatlar orqali integratsiya va mustaqil hayot ko‘nikmalarini shakllantirish orqali integratsiya asosida tahlil qilish mumkin.

Ilmiy xulosa: Madad uylari tajribasi ijtimoiy himoya tizimida parvarishga yo‘naltirilgan yondashuvdan shaxsning imkoniyatlari, faolligi va jamiyat hayotidagi ishtirokini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuvga o‘tish imkoniyatini ko‘rsatadi.

Ohangaron shahridagi Muruvvat erkaklar internat uyi va Madad uyi: ijtimoiy integratsiyaning ikki modeli

Ohangaron shahridagi «Muruvvat» erkaklar internat uyi va Madad uyi nogironligi bo‘lgan shaxslarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning turli tashkiliy yondashuvlarini tahlil qilish uchun muhim misol bo‘la oladi. Muruvvat internat uyi an’anaviy institutsional parvarish modeli sifatida, Madad uyi esa nodavlat notijorat tashkiloti shaklidagi yangi ijtimoiy-integratsion model sifatida ko‘rib chiqiladi.

Madad uyining asosiy xususiyati shundaki, unda rezidentlar nafaqat ijtimoiy yordam oladi, balki mehnat ko‘nikmalarini egallash va faol ijtimoiy hayot kechirish imkoniyatiga ham ega bo‘ladi. Jumladan, tikuvchilik, rassomchilik, bedana boqish va qulupnay yetishtirish kabi mashg‘ulotlar orqali amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, jamoada ishlash, mas’uliyatni his etish va o‘z mehnati natijasini ko‘rish imkoniyatlari yaratiladi.

Mazkur ikki muassasani qiyosiy o‘rganishda asosiy e’tibor parvarish, mehnat ko‘nikmalari, ijtimoiy faollik va mustaqil hayotga tayyorgarlik mezonlariga qaratiladi. Bunda Muruvvat uyida bunday faoliyatlar mavjud emas, degan xulosa chiqarilmaydi; farqlarni aniqlash uchun har ikki muassasaning amaliy faoliyatini alohida o‘rganish zarur.

Madad uyi Muruvvat uyi (G‘amxo‘rlik markazi)ning yangicha yondashuv asosidagi modeli sifatida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 21-maydagi «Ruhiy holati buzilgan nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun internat muassasalarini takomillashtirish va yangi ijtimoiy xizmatlarni tashkil etishga doir normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida»gi 271-son qarori bilan tasdiqlangan.

Mualliflik xulosasi: Madad uylari tajribasi ijtimoiy himoyaning parvarishga asoslangan modelidan shaxsning imkoniyatlarini rivojlantirish va jamiyat hayotidagi ishtirokini kengaytirishga yo‘naltirilgan modelga o‘tish imkoniyatini ifodalaydi.

Taklif etilayotgan model:

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash → mehnat ko‘nikmasi → shaxsiy faollik → mustaqillik → jamiyatdagi ishtirok.

Hozirgi davrda globallashuv, migratsiya, urbanizatsiya va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti an’anaviy institutlarning faoliyatiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Masalan, ta’lim tizimida masofaviy o‘qitish, elektron platformalar va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish kengaymoqda. Bu esa bilimlarni uzatish usullari bilan bir qatorda, pedagog va talaba o‘rtasidagi munosabatlarning ayrim shakllarini ham o‘zgartirmoqda.

Oilaviy munosabatlarda migratsiya va zamonaviy kommunikatsiya vositalari ta’sirida masofaviy muloqot shakllari kengaymoqda. Ommaviy axborot vositalari esa raqamli platformalar bilan boyib, axborot tarqatishning yangi mexanizmlarini shakllantirmoqda [9].

Mazkur o‘zgarishlar shaxsning ijtimoiylashuv jarayonini ham murakkablashtirmoqda. Endilikda insonning ijtimoiy tajribasi faqat bevosita oilaviy yoki ta’lim muhitida shakllanmaydi. Virtual jamoalar, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya maydonlari ham uning dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiy identifikatsiyasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy institutlarni o‘rganishning muhim yo‘nalishlaridan biri an’anaviy ijtimoiy munosabatlar bilan raqamli muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni aniqlashdan iborat. Ayniqsa, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xususiyatlari, virtual guruhlardagi ishtiroki va onlayn muloqotning real shaxslararo munosabatlarga ta’sirini o‘rganish dolzarb ilmiy masaladir.

Shu bilan birga, institutlarning o‘zgarishini faqat texnologik yangilanish bilan izohlash yetarli emas. Ularning transformatsiyasi iqtisodiy sharoit, madaniy qadriyatlar, huquqiy munosabatlar va jamiyat ehtiyojlarining o‘zgarishi bilan ham bog‘liq. Shuning uchun ijtimoiy institutlarning zamonaviy holatini kompleks yondashuv asosida tadqiq etish maqsadga

ISSN 3060-5059 (Online)

muvofiq.

NATIJALAR

Ijtimoiy institutlarning mohiyati va asosiy xususiyatlari

Ijtimoiy institutlarning shakllanishi jamiyatda mavjud ehtiyojlarning muntazam va muayyan tartib asosida qondirilishi zarurati bilan bog‘liq. Dastlab ayrim ijtimoiy munosabatlar va xatti-harakatlarning takrorlanishi natijasida odat va qoidalar yuzaga keladi. Keyinchalik ular jamiyat a’zolari tomonidan tan olinib, umumiy me’yorlar hamda ijtimoiy rollar tizimiga aylanadi. Shu tariqa nisbatan barqaror institutlar tarkib topadi [15, 40–41-b.].

Ijtimoiy institutlarning muhim belgilaridan biri ularning davomiyligidir. Muayyan institut doirasida faoliyat yuritayotgan shaxslar, tashkilotlar va guruhlar vaqt o‘tishi bilan almashishi mumkin. Biroq uning asosiy vazifalari, me’yorlari va ijtimoiy ahamiyati muayyan darajada saqlanib qoladi. Bunday barqarorlik jamiyatdagi munosabatlarning uzluksizligini ta’minlaydi.

Biroq barqarorlik institutlarning mutlaqo o‘zgarmasligini anglatmaydi. Iqtisodiy rivojlanish, siyosiy jarayonlar, madaniy yangilanish va texnologik taraqqiyot ijtimoiy institutlarning faoliyat shakllariga ta’sir ko‘rsatadi. Demak, institutlar bir vaqtning o‘zida ham ijtimoiy barqarorlikni saqlovchi, ham yangi sharoitlarga moslashuvchi tizimlardir.

Oila institutining shaxs ijtimoiylashuvidagi o‘rni

Oila jamiyatning eng muhim va tarixan shakllangan institutlaridan biri bo‘lib, insonning dastlabki ijtimoiy tajribasi aynan shu muhitda tarkib topadi. Shaxs oilada muloqot qilish, o‘zaro hurmat, mas’uliyat, hamkorlik va ijtimoiy qoidalarga rioya etish kabi xulq-atvor shakllarini o‘zlashtira boshlaydi.

Oila institutining faoliyati bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Jumladan, reproduktiv vazifa avlodlar davomiyligini ta’minlash bilan bog‘liq bo‘lsa, tarbiyaviy funksiya yosh avlodning axloqiy va madaniy jihatdan shakllanishiga xizmat qiladi. Bundan tashqari, oilada iqtisodiy hamkorlik, hissiy qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy tajribani uzatish jarayonlari ham amalga oshadi.

Oilaning ijtimoiylashuvdagi o‘rni boshqa institutlar faoliyati bilan ham bevosita bog‘langan. Masalan, oiladagi iqtisodiy sharoit bolaning ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlariga ta’sir qilishi mumkin. Olingan ta’lim esa kelajakda kasbiy faoliyat va iqtisodiy mavqening shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu holat oila, ta’lim va iqtisodiyot institutlari o‘rtasidagi uzviy aloqani namoyon qiladi [6; 15, 42–45-b.].

Shunday qilib, oilaning ijtimoiy ahamiyatini faqat uning ichki munosabatlari bilan cheklab bo‘lmaydi. U shaxsning keyingi ijtimoiy muhitlarga moslashishi uchun dastlabki tajriba va qadriyatlar asosini yaratadi.

Ta’lim institutining ijtimoiy taraqqiyotdagi funksiyalari

Ta’lim jamiyatning intellektual salohiyatini rivojlantirish va to‘plangan bilimlarni keyingi avlodga yetkazishning muhim institutsional mexanizmidir. Ta’lim jarayonida shaxs fan asoslarini o‘rganish bilan bir qatorda, jamiyatda qabul qilingan me’yorlar, munosabatlar va xulq-atvor qoidalarini ham o‘zlashtiradi [15, 58–60-b.].

Mazkur institutning asosiy vazifalaridan biri insonni mustaqil ijtimoiy va kasbiy faoliyatga tayyorlashdir. Ta’lim natijasida shakllangan bilim, malaka va kompetensiyalar shaxsning mehnat bozoridagi imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan ta’lim ijtimoiy mobillik, ya’ni insonning jamiyatdagi mavqeyi va ijtimoiy holatini o‘zgartirish jarayonida muhim omil hisoblanadi.

Oliy ta’lim muassasalari faoliyati ham faqat nazariy bilim berish bilan chegaralanmaydi. Talabalar o‘qish davomida turli ijtimoiy guruhlar bilan munosabat o‘rnatadi, jamoaviy faoliyatda ishtirok etadi va o‘zining ijtimoiy pozitsiyasini shakllantiradi. Natijada muloqot madaniyati, hamkorlik, mustaqil fikrlash va mas’uliyat kabi sifatlarning rivojlanishi uchun sharoit yuzaga keladi.

Ta’lim institutining samaradorligi uning jamiyat ehtiyojlariga qanchalik moslashganligi bilan ham belgilanadi. Xususan, zamonaviy mehnat bozorida talab etilayotgan kompetensiyalarni ta’lim mazmuniga kiritish muhim vazifalardan biridir.

Davlat va iqtisodiyot institutlarining jamiyatdagi ahamiyati

Davlat ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish, umumiy manfaatlarni muvofiqlashtirish va jamiyatdagi boshqaruv jarayonlarini tashkil etish bilan bog‘liq siyosiy institut hisoblanadi. Uning faoliyati qonunchilik, davlat boshqaruvi, ijtimoiy himoya va jamoat tartibini ta’minlash kabi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi.

Davlatning boshqa institutlar bilan munosabati jamiyatning umumiy faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ta’lim, sog‘liqni saqlash, iqtisodiyot va ijtimoiy himoya tizimlarining faoliyati tegishli huquqiy hamda tashkiliy sharoitlar bilan chambarchas bog‘liq. Huquqiy normalar orqali fuqarolarning huquq va majburiyatlari, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarning ruxsat etilgan chegaralari belgilanadi [15, 52–55-b.].

Iqtisodiyot instituti esa jamiyatning moddiy ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste’mol munosabatlarini qamrab oladi. Uning faoliyati aholining bandligi, daromadlari, kasbiy mavqeyi va turmush sharoitlari bilan bevosita bog‘liq.

Shaxsning iqtisodiy imkoniyatlari uning ta’lim olish, uy-joy bilan ta’minlanish, tibbiy xizmatlardan foydalanish va boshqa ijtimoiy resurslarga erishish darajasiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin [15, 46–51-b.].

Ta’lim va iqtisodiyot o‘rtasidagi munosabat ham alohida e’tiborga loyiq. Ta’lim tizimi iqtisodiyot uchun zarur mutaxassislarni tayyorlaydi, iqtisodiy rivojlanish esa yangi kasblar va malakalarga bo‘lgan talabni yuzaga keltiradi. Shu bois ta’lim tizimining mazmuni bilan mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasidagi muvofiqlik ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning muhim shartlaridan biri hisoblanadi [15, 46–51, 58–60-b.].

Din va ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy funksiyalari

Din ayrim jamiyatlarda ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy qarashlar va jamoaviy birdamlikni shakllantirishga ta’sir

ko‘rsatuvchi muhim institut sifatida namoyon bo‘ladi. Uning mazmuni faqat diniy e’tiqodlar bilan chegaralanmay, ma’lum tarixiy va madaniy sharoitlarda insonlarning kundalik xulq-atvori hamda o‘zaro munosabatlariga ham ta’sir qilishi mumkin.

Sotsiologik tahlilda dinning jamiyatdagi o‘rni muayyan tarixiy davr, madaniy muhit va huquqiy sharoitlarni hisobga olgan holda o‘rganiladi. Chunki diniy qadriyatlarning ijtimoiy munosabatlarga ta’sir darajasi barcha jamiyatlarda bir xil emas [11].

Ommaviy axborot vositalari esa axborot almashinuvi, jamoatchilik fikrining shakllanishi va ijtimoiy muloqotning kengayishida muhim o‘rin egallaydi. An’anaviy axborot kanallari bilan bir qatorda, internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli raqamli platformalar ham shaxsning ijtimoiy muhitini shakllantiruvchi vositalarga aylanmoqda.

Raqamli kommunikatsiya imkoniyatlarining kengayishi insonlarga turli ijtimoiy guruhlar bilan aloqaga kirishish, ma’lumot almashish va o‘z fikrini ifodalash imkonini bermoqda. Shu bilan birga, mazkur jarayon ijtimoiylashuvning yangi shakllarini ham yuzaga keltirmoqda. Bugungi shaxs bir vaqtning o‘zida oilaviy muhit, ta’lim muassasasi, kasbiy jamoa va virtual ijtimoiy guruhlar ta’sirida rivojlanishi mumkin [15].

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy tahlil asosida ijtimoiy institutlar shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni tashkil etuvchi, ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiluvchi hamda jamiyatning barqaror faoliyat yuritishida muhim ahamiyat kasb etuvchi tizimlar ekanligi aniqlandi.

Oila, ta’lim, davlat, iqtisodiyot, din va ommaviy axborot vositalari o‘z vazifalariga ko‘ra farqlansa-da, ularning faoliyati umumiy ijtimoiy maqsadlar bilan bog‘langan. Mazkur institutlar ijtimoiylashuv, ijtimoiy tartibni ta’minlash, nazorat, integratsiya, madaniy merosni uzatish va shaxsning ijtimoiy maqomini shakllantirish kabi vazifalarni bajaradi.

Tahlil natijalaridan kelib chiqib, quyidagi xulosalarni ilgari surish mumkin:

Ijtimoiy institutlar jamiyatning alohida ehtiyojlarini qondirish bilan birga, uning yaxlit tizim sifatida faoliyat yuritishiga ham xizmat qiladi. Shu sababli ularni o‘zaro bog‘liq ijtimoiy mexanizmlar sifatida o‘rganish zarur.

Oila shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv muhiti bo‘lib, unda shakllangan qadriyatlar, xulq-atvor me’yorlari va munosabatlar keyingi ijtimoiy faoliyatga ta’sir ko‘rsatadi.

Ta’lim instituti nafaqat bilim va kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradi, balki shaxsning ijtimoiy faolligi, kommunikativ imkoniyatlari va jamiyatdagi mavqeyini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Davlat va iqtisodiyot institutlarining samarali faoliyati jamiyatdagi huquqiy tartib, moddiy farovonlik va ijtimoiy imkoniyatlarning shakllanishi bilan uzviy bog‘liq.

Raqamli kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi ijtimoiylashuvning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli zamonaviy ijtimoiy institutlarni tahlil qilishda virtual muhit va raqamli munosabatlarni ham hisobga olish lozim.

Yuqoridagi xulosalar asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni bildirish mumkin:

- Ijtimoiy institutlarning o‘zaro ta’sirini o‘rganishga qaratilgan kompleks sotsiologik tadqiqotlarni kengaytirish.
- Yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonida oila, ta’lim muassasasi va raqamli muhitning o‘zaro ta’sirini muntazam o‘rganib borish.
- Oliy ta’lim tizimida talabalarning nafaqat kasbiy bilimlarini, balki ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratish.
- Raqamli ijtimoiylashuvning shaxslararo munosabatlar, qadriyatlar va guruhiy identifikatsiyaga ta’sirini empirik tadqiqotlar asosida aniqlash.
- Ijtimoiy institutlar faoliyatini baholashda so‘rovnoma, intervyu, fokus-guruh, kuzatish, kontent-tahlil va statistik tahlil metodlaridan kompleks foydalanish.

Umuman olganda, ijtimoiy institutlarning jamiyat hayotidagi ahamiyatini anglash shaxs rivojlanishi va ijtimoiy taraqqiyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Ularning an’anaviy vazifalarini saqlagan holda yangi ijtimoiy va texnologik sharoitlarga moslashuvi zamonaviy jamiyatning muhim rivojlanish xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр. А. Б. Гофмана. – Москва: Канон, 1995. – 352 с. – URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi/0003754.pdf. files.znu.edu.ua
2. Вебер М. Избранные произведения / сост., общ. ред. Ю. Н. Давыдова. – Москва: Прогресс, 1990. – URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01001582883. Search RSL
3. Гидденс Э. Социология / при участии К. Бердсолл. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Едиториал УРСС, 2005. – URL: https://library.bmstu.ru/Catalog/Details/160113. Библиотека МГТУ им. Н.Э. Баумана
4. Смелзер Н. Социология / пер. с англ.; науч. ред. В. А. Ядова. – Москва: Феникс, 1994. – 687 с. – URL: https://search.rsl.ru/ru/record/01001679260. Search RSL
5. Parsons T. The Social System. – Glencoe, IL: Free Press, 1951. – URL: https://search.worldcat.org/title/253779. WorldCat.org
6. Macionis J. J. Sociology. – 16th ed., Global ed. – Pearson, 2018. – URL: https://www.pearson.com/en-gb/subject-catalog/p/sociology-global-edition/P200000004787. pearson.com
7. Ritzer G., Stepnisky J. Sociological Theory. – 10th ed. – Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018. – URL: https://study.sagepub.com/ritzertheory. Online Resources
8. Haralambos M., Holborn M. Sociology: Themes and Perspectives. – 8th ed. – London: Collins, 2013. – URL: https://collins.co.uk/products/9780007498826. Collins

ISSN 3060-5059 (Online)

9. Conerly T. R., Holmes K., Tamang A. L. Introduction to Sociology 3e. – Houston, TX: OpenStax, 2021. – URL: https://openstax.org/details/books/introduction-sociology-3e. OpenStax
10. Giddens A., Sutton P. W. Sociology. – 8th ed. – Cambridge: Polity Press, 2017. – URL: https://ndlsearch.ndl.go.jp/en/books/R100000136-I1970586434869911179. National Diet Library
11. Кравченко А. И. Социология. – Москва: Академический проект, 2019.
12. Волков Ю. Г. Социология. – Москва: Дашков и К, 2020. URL: https://rucont.ru/efd/689461.
13. Тощенко Ж. Т. Социология. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2019.
14. Karimov U., Abdurahmonov Q. Sotsiologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
15. NCERT. Understanding Social Institutions // Introducing Sociology. Class XI. – New Delhi: National Council of Educational Research and Training. – Chapter 3. – URL: https://ncert.nic.in/textbook/pdf/kesy103.pdf. ncert.nic.in